

УДК 141.32

БАГАТОГРАННІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЕКЗИСТЕНЦІЯ» В ТВОРАХ ФІЛОСОФІВ-ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

І.С.Яцик

Исследование обусловлено необходимостью изучения и обобщения экзистенции как явления, которое тесно связано с философской терминологией. Особое внимание отводится понятию „экзистенция” и ее основным признакам.

Ключевые слова: экзистенция, экзистенциализм, свобода, существование, выбор

Проблема розуміння та використання філософської термінології завжди гостро стояла перед філософами, адже навіть класична світова філософська думка часто неоднозначно трактує одне і теж саме поняття. Це пов'язано з тим, що з плином часу змінюється світогляд у людини-мислителя, а термінологія залишається сталою, лише в незначних випадках зазнаючи змін.

Поняття екзистенція є одним із тих термінів, зміст і спосіб вживання якого зазнали трансформації в історії філософії. В середні віки категорією „екзистенція” називали спосіб буття речі як створеного, зумовленого від божественного буття, як існування несамодостатнього, незавершеного, яке не співпадає зі своєю суттю.

Якщо в середні віки префіксом –ex (із) в терміні „екзистенція” підкреслювалась „производность бытия вещи”, його обумовленість тим, з чого воно розпочинається, то в модерній філософії (в феноменології, екзистенціалізмі і споріднених з ними філософських течіях) префікс ex- пов'язується з характеристикою буття людини як живої процесуальності, динамічної та відкритої реальності, яка „повинна чекати себе і творити себе”, у якої „існування передусе суті”[10,32].

Внутрішня онтологічна серцевина людської сутності, його специфічна характеристика як екзистенції в тому, що вона є „неповним”, „незавершеним ” існуванням, яке розуміє і пояснює світ та самого себе. Оскільки людина є буттям, в якому „имеется вопрос о своем бытии” (Хайдеггер, Сартр), екзистенція це постійний вибір людиною своїх можливостей, свого майбутнього, постійне домислення людиною себе в акті свого радикального рішення про світ і свій власний спосіб бути в ньому.

Виходячи з цього, людське буття є дистанціюванням не тільки щодо відношення до світу, але і щодо себе, свого минулого, постійною відкинутістю від самого себе, „выходом из себя”, „бытием-вперед-самого себя”, вибором та проектуванням себе до своїх можливостей.

Самобутність людського існування переплітається з людською «решимостью на способность быть из своей самости», здатністю створити себе «из рассеяния и бессвязности» щойно «происшедшего» та приходити до самого себе

(Хайдеггер); з признанням та прийняттям на себе тотальності свого вибору, рішень та особистої відповідальності (Сартр).

Екзистенція -це незмінна присутність людини в суцшому, конкретна, одинична онтологічна реальність, яка дозволяє і вимагає здійснення людиною акту індивідуалізації цього досвіду<...>[5,266]. Оскільки екзистенція є буттям, яке „існує, розуміючи”, нею фіксуються онтологічно першопочаткові (щодо рефлексії та об’єктивного раціонального пізнання) до- та іррефлексивні фундаментальні акти розуміння, переживання та тлумачення людиною себе та свого становище в світі, акти, які артикулюють рішення та способи самовизначення людини за відношенням до особистого та можливого, а також фундаментальні, глибинні життєважливі структури суб’єктивності в реальній можливості та першопочатковому синкретизмі її модулів існування та самоздійснення.

В якості онтологічно первинних та певним чином організованих сукупностей, вони самосутнісні та конститивні, стійкі та неділимі рефлексією і раціональним знанням, не зводяться до „об’єктивної думки” (Мерло-Понті). В цьому сенсі вони є умовою та основою рефлексивної та раціональної діяльності свідомості людини, забезпечують єдність людського досвіду та „конституують «имманентное», «предварительное» единство человеческой жизнедеятельности” [10,32].

Зафіксований сучасний зміст категорії „екзистенція” запроваджений датським мислителем К’еркегором у 40-50-х роках ХІХ століття; від нього започаткована назва філософії «екзистенціалізм». Цей термін етимологічно походить від латинського дієслова «exsistere», який на відміну від дієслова sistere (що акцентує момент сталості існування - лишатися, утримувати, тривати тощо) означає процеси порушення сталості, виходу «за межі» її (виступати, вирушати, виростати тощо).

Це вказує на духовний характер специфіки людського існування на протигагу існуванню матеріальних, субстанційних речей і явищ, оскільки духовність є унікальною ознакою людини. Люди, за християнською традицією, є тілесно тотожними істотами і різняться лише душею, яку Бог для кожної людини творить персонально і тим самим робить її принципово «поза межовою» щодо земного світу (істотою «не від світу сього»)[1,187]. К’еркегор вживає це поняття лише по відношенню до людського буття, екзистенція тут як визначення людської самобутності. Це обмеження яскраво проявляється в к’еркегорівському розумінні страху та тимчасовості.

Традиційно розрізняються *essentia*, тобто якісну приналежність; *Wassein* як суть, *ество*; *existentia* - існування. Екзистенція означає те, що щось (певна суть) існує або те, що щось є наявно дійсним [4,125].

В ХХ столітті відомі філософи, використовуючи поняття „екзистенція”, розділяють к’еркегорівське розмежування істинного та неістинного способів існування людини, приймаючи його розуміння екзистенції як „внутрішню”, яка претендує на самоствердження та визнання. Також не відкидається і протиставлення К’еркегором екзистенції (переживання безпосереднього внутрішнього життя суб’єктивності,

життя як особисте рішення кожного перед іншими та Богом) інтелектуальному пізнанню.

Трансформуючи та розвиваючи поняття „екзистенція” в своїх варіантах феноменологічної онтології та екзистенціальної аналітики, розробляючи оригінальні методи фіксування її присутності в світі, філософи ХХ століття опираються на гуссерлівські феноменологічні ідеї редукції.

Радикалізуючи та модифікуючи їх, вони трактують та досліджують екзистенцію як „присутність”, „буття в світі”, „в ситуації”, закинутість, фундаментальна випадковість, фактичність, кінцевість, історичність, «место бытия», темпоральність, «направленность на...», турботу, проект, свободу, «здесь-бытие», яке безпосередньо переживає себе та світ, яке інтерпретує дане та надає йому смислу, яке приймає рішення і кристалізує його в світі; в результаті якого структури суб'єктивності виявляються внутрішніми структурами світу, ситуація – людською, а світ посилає людині його ж особисте віддзеркалення [5,269].

Філософи (Гуссерль, Марсель, Ясперс, Хайдеггер, Сартр, Мерло-Понті), праці яких мають феноменологічний та екзистенціальний напрям, реалізують програму дескрипції фактично реалізованого екзистенціального простору, який початково визначає горизонт та можливості розуміння та пізнання індивідом світу, інших і себе самого. Також вони окреслюють онтологічні структури екзистенції, які вкорінені в світі і виконують роботу екзистенціального забезпечення ситуації, світу, буття, розуміння, мислення, пізнання та ін.

Серед основних розбіжностей в творах філософів ХХ століття трактування екзистенції є, по-перше, взаємозв'язок між екзистенцією та трансцендентним (Бог, буття), а у зв'язку з цим виникають проблеми автономії, волі та аутентичності людського існування; по-друге, різнохарактерні трактування зв'язку екзистенції та смерті, уявлення про характер і механізми дії екзистенції в світі, завдяки якій «имеется мир», «имеется бытие». Теж саме відноситься і до філософських спроб її аналізу та опису. В будь-якому випадку екзистенція завжди трактується як присутність людини з світом та самим собою, як та, що створює здатність самовизначитись. «Незамкнутость – знак его свободы» (Ясперс). А екзистенція як свобода – це предмет проблеми розуміння. «Возможность построить каузальную экспликацию поведения прямо пропорциональна неполноте структураций, осуществленных субъектом. Работа Фрейда – не картина человеческой экзистенции, а картина аномалий, как бы часты они ни были» [6,287].

Пізній Сартр, який зробив перехід від філософії свідомості та свободи, як «бездосновного основания» зв'язків світу до розробки соціальної онтології та онтології історії, продовжує наполягати на специфічності екзистенції і людського акту, стверджує, що екзистенція є не „устойчивая субстанция, покоящаяся в самой себе”, а «беспрерывная неустойчивость, отрывом всем телом от себя. Поскольку это стремление к объективации принимает различные формы у разных индивидов, т.к. оно нас проектирует в поле возможностей, из которых мы осуществляем одни и исключаем другие, мы называем его также выбором или свободой» [6,30]. Екзистенція в її акті інтеріоризації вимог матеріального поля і екстеріоризація в практиці свого відношення до даного (інтерпретації, „відповіді”, „винаходу”,

„авантюри”) оголошується в онтології історії та соціальної онтології Сартра необхідною зв'язкою між „двумя моментами об'єктивности”, що дозволяє йому артикулювати проблему зв'язку екзистенції з історією та соціумом. І, навіть замінивши поняття „свідомість” поняттям „переживання” в своїх незавершених дослідженнях про Флобера, Сартр намагався зберегти специфічність екзистенції як існування, яке присутнє в своєму досвіді та з самим собою, яке розуміє світ та себе та приймає рішення про свій спосіб бути в світі. „Введение понятия переживания есть усилие сохранить это «присутствие с-собой», которое кажется мне обязательным для существования всякого психического факта, присутствие в то же время столь непрозрачное, столь слепое для самого себя, что оно есть также «отсутствие себя»”.

Проблема взаємозв'язку між екзистенцією та свободою має розвиток і в розвідках Ясперса, який стверджував, що людина „непосредственная основа всех вещей. Понимание этого означает свободу человека, которая в любой другой тотальной зависимости его бытия утрачивается и лишь в этой тотальной зависимости полностью обретает себя». Людина, за Ясперсом, має в собі те, що неможливо знайти ніде в світі: «нечто непознаваемое, недоказуемое, всегда непредметное, нечто ускользающее от всякой исследовательской науки». Це і є «свобода и то, что с ней связано»[7,241].

Екзистенція, за Гайдеггером, є інтенційним щодо об'єктивного буття «буттям-свідомістю», однократним і тому принципово неугальнюваним «тут (ось)-буттям», лише «торканням» (а не просторовим «перебуванням в...»), «світловою плямою» в бутті[2,27]. Гайдеггер виводить такий логічний ланцюжок: чойність (якісну приналежність) — існування — дійсність — діяльність (actualitas) — присутність (Anwesenung) — наявність (Dasein в його звичному значенні)[4,125]. Це схоластичне розрізнення *essentia* і *existentia* сягає ще епохи Арістотеля. В контексті цього розрізнення поняття «існування» завжди мало підпорядковану позицію по відношенню до суті.

На відміну від атеїстичного, релігійний екзистенціалізм ототожнює екзистенцію із трансцендентним. Безкінечне, незрозуміле, непояснювальне, але усвідомлюване дозволяє людині «выйти за пределы его конечности благодаря тому, что он ее осознает»[7,232]. Кінечність, за Ясперсом, розтлумачується тим, що людина «и в качестве самого себя изначально не может быть обязан самому себе. Подобно тому, как он обретает свое наличное бытие в мире не по своей воле, он и в качестве самого себя подарен себе трансценденцией»[7,234].

Підтримка екзистенції трансценденцією незрозуміла, але вона відчувається людиною лише в її свободі. Людина як предмет дослідження та людина як воля розуміються, за Ясперсом, із радикально різних джерел, перший стає змістом знання, тоді як другий „основною рисою нашої віри”. Людина - це єдина істота в світі, якому «в его наличном бытии открывается бытие», яка не може показати себе в „в наличном бытии” як такому, не може не переривати всю «как будто завершенную в мире действительность наличного бытия», яка отримує можливість пізнати себе як людину тільки тоді, коли вона «будучи открыт для бытия в целом, живет внутри мира в присутствии трансценденции» [5,269].

Не варто забувати, що Гайдеггер, кажучи про екзистенціальну філософію, перш за все має на увазі філософію Карла Ясперса, в якій «екзистенція» іменує людину в його самотутті: «Экзистенция — это самобытие, которое относится к себе самому и в этом к трансценденции, благодаря которой оно дается себе и на которой оно основывается» [2,32]. Аналізуючи ясперське поняття екзистенції, Гайдеггер відзначає, по-перше, те, що воно можливе в потроєному контексті, який відзеркалює основну кантіанську конструкцію всесвіту і філософії: світ—свобода—Бог (трансценденція), по-друге, те, що імпульсом для розвитку екзистенціалізму як течії було філософія К'єркегора.

Оскільки людське буття за своєю сутністю є екзистенцією, що постійно трансцендентує себе із наявного буття в істинно суще, його істотною ознакою є свобода. Уже те, що людина відокремлює себе від своєї життєдіяльності й робить останню предметом своєї свідомості, волі, вже означає, що людина екзистенційно вільна. Ця свобода виявляється тут у дистанціюванні наявного буття (Dasein - за Гегелем) від того, що було, і переведення його в те, що повинно бути, в бажані можливості трансцендентування в істинно суще буття. Отже, свобода екзистенцій виявляється і реалізується в її трансценденціях. [9,31].

Список літератури

1. Філософський енциклопедичний словник, – К.,–2002,–С.187.
2. Хайдеггер М. Бытие и время. - М.,1997,–С.23, 27, 29-32.
3. Больнов О.Ф.Философия экзистенциализма,– СПб.,-1999,–С.52.
4. Ставцева О.И. В кругах сравнения...Понятие «экзистенция» у Шеллинга, Кьеркегора, Хайдеггера, –Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий. Сборник к 75-летию профессора М.Я. Корнеева,–СПб.,2002,– С.122-133
5. Тузова Т.М. Новейший философский словарь, –М., 2001,– С.265-267.
6. Сартр Ж.П. Экзистенциализм - это гуманизм, //Сумерки богов,–М.,1989,– С.29-31.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем.- М.,1991, -527 с.
8. Гадамер Х. Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики // Читанка з історії філософії,– Книга 6.Зарубіжна філософія ХХ ст.,– К.,1993,– С.196-201
9. Шинкарук В. Людське буття: екзистенція, час, свобода// Український простір,–2002,– №5-6, - С.32.
10. Sartre J.P. Being and Nothingness: An essay on phenomenological ontology. – London, 1969. – S.32.

Яцик И.С. Многолікость поняття „екзистенція” в працях філософів-екзистенціалістів ХХ століття

Дослідження зумовлено необхідністю вивчення та узагальнення екзистенції як явища, що тісно пов'язане із філософською термінологією. Особлива увага приділяється поняттю „екзистенція” та її основним ознакам.

Ключові слова: екзистенція, екзистенціалізм, свобода, існування, вибір.

Yatsik I.S. Significance of the notion „existentia” in research of philosophers- existentialists of XX century

The research is determined by the necessity to study and generalize existentia as a phenomenon closely connected with philosophical terminology. A particular emphasis is given to the notion „existentia” and its major features.

Key words: Existentialism, existence, existentia, freedom, choice

Поступило в редакцію 15.11.2007